

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2 (Kasım/November 2022), 11-21

Bir Osmanlı Müfessiri Karamânî'nin İşârî Tefsire Yaklaşımı An Ottoman Commentator Karamânî's Approach to Ishari Interpretation

Sema Ünal

Arş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fak., Tefsir Anabilim
Dalı

Celal Bayar Univ., Faculty of Theology, Department of Tafsir
Manisa, Türkiye

semayti@gmail.com

orcid: 0000-0001-5385-7639

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 10.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 20.10.2022

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.11.2022

Atıf/Cite as

Ünal, Sema. Bir Osmanlı Müfessiri Karamânî'nin İşârî Tefsire Yaklaşımı, Tafsir Dergisi 2/2
(Kasım 2022), 11-21

Ünal, Sema. An Ottoman Commentator Karamânî's Approach to Ishari Interpretation, Tafsir
Journal 2/2 (November 2022), 11-21

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article
has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published
by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

An Ottoman Mufasssir Karamânî's Approach to Ishari Tafsir

Abstract

The city of Karaman, formerly known as Larende, has developed especially in the scientific field since the date it came under Ottoman rule. As a matter of fact, in the years when Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî (d. 971/1564) was born and spent his childhood and youth, the number of madrasahs in Karaman was higher than in the surrounding provinces. Karamânî started his education in the madrasahs of his hometown; Later on, he came to Istanbul and received his *icâzetnâme*, gaining the office of professor. He is a scholar, professor and preacher who lived during the reign of Suleiman the Magnificent (1520-1566), when the Ottoman Empire was prosperous in many fields such as politics, economy, science and culture. With the assignment of the state, he gave hadith and tafsir lessons in Fatih Mosque many days of the week in return for a very small amount. On Fridays, he preached in the Ahaveyn mosque. After a while, there was an argument between Karamânî and Sultan II. Selim. For this reason, he returned to his hometown and entered the service of the Halvetî sheikh Sheikh Cemâlüddîn Efendi (d. 933/1527) and fulfilled his duty by obtaining the caliphate from him. In the last days of his life, he preferred to be alone and devoted himself to worship, reading and writing works. Karamânî, who is known for his piety, modesty, contentment and *sufi* as well as his knowledge, passed away in Karaman, the city where he was born. He left three works for the next generation after him. One of them is the *Tafsîru'l-Qur'an*, which consists of eleven volumes. His work, which is a *Tafsir bi'd-dirayah*, covers many issues in the field of basic Islamic sciences such as Arabic language, rhetoric, hadith, Qur'an sciences, *fiqh* and *kalam*. It is seen that the author, who is also known for his mystical (*tasawwuf*) aspect, also makes *ishari tafsir* from time to time. According to him, while *zâhir* (the apparent meaning) *tafsir* appeals to the mind, *ishari tafsir* appeals to the heart. The main purpose of the *ishari tafsir*, which expresses the meanings that *sufis* (mystics) give to the verses (*ayat*) through discovery and inspiration as a result of deep thought, is that the reader takes a lesson from the verse in question. As a matter of fact, Karamânî also has this aim. He mentions first the *zâhir* (the apparent meaning) and then the *ishari* interpretation of the verses he deals with. In *ishari tafsir*, uses the words of famous *sufis* (mystics) or scholars besides his own thought. The aim of this article is to determine and evaluate the *ishari* meanings given to the verses (*ayat*) by Karamânî, one of the Ottoman *mufasssirs*, in his work named *Tafsîru'l-Qur'an*.

Key Words: Tafsir, Karamânî, Tafsîru'l-Qur'an, Sufi, Ishari Tafsir.

Bir Osmanlı Müfessiri Karamânî'nin İşârî Tefsire Yaklaşımı*

Öz

Eski adı Lârende olan Karaman şehri, Osmanlı hakimiyetine girdiği tarihten itibaren özellikle ilmî alanda gelişme göstermiştir. Nitekim Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî 'nin (ö. 971/1564) dünyaya gelip çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği yıllarda Karaman'da bulunan medreselerin sayısı etrafındaki çevre şehirlerinkinden daha fazla olmuştur. Karamânî, tahsiline önce memleketinin medreselerinde başlamış; daha sonra ise İstanbul'a gelerek icâzetnâmesini alarak müderrislik makamını kazanmıştır. O, Osmanlı Devleti'nin siyaset, ekonomi, ilim ve kültür gibi pek çok alanda müreffeh olduğu Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yaşamış bir âlim, müderris ve vaizdir. Devletin vazifelendirmesiyle çok az bir meblağ karşılığında haftanın birçok gününde Fatih camiinde hadis ve tefsir dersleri okutmuştur. Cuma günleri ise Ahaveyn mescidinde vaaz vermiştir. Bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu

* Bu makale yazarın Kur'an İlimleri Açısından Karamânî'nin "Tefsîru'l-Kur'an"ı adlı doktora tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Doktora, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yalova Üniversitesi, 77200 Yalova, Türkiye

Sultan II. Selim (1566-1574) ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık dolayısıyla memleketine dönmüş ve burada Halvetî şeyhi Şeyh Cemâlüddin Efendi'nin (v. 933/1527) hizmetine girmiş, ondan hilâfet alarak görevini yerine getirmiştir. Hayatının son zamanlarında ise yalnız kalmayı tercih ederek kendisini ibadete, okumaya ve eser telif etmeye adanmıştır. İlminin yanı sıra takvası, mütevazılığı, kanaatkârlığı ve sûfî yönüyle de tanınan Karamânî, doğduğu şehir olan Karaman'da vefat etmiştir. Kendisinden sonra gelecek nesle üç eser bırakmıştır. Bunlardan birisi on bir ciltten oluşan *Tefsîru'l-Kur'ân* isimindeki tefsiridir. Dirayet ağırlıklı bir tefsir olan eseri Arap dili, belâgat, hadis, Kur'ân ilimleri, fıkıh ve kelam gibi temel İslam bilimleri alanında pek çok meseleyi içine almıştır. Tasavvufî yönüyle de bilinen müellifin yer yer işârî tefsir yaptığı görülmektedir. Ona göre zâhirî tefsir akla hitap ederken, işârî tefsir kalbe hitap etmektedir. Mutasavvıfların derin düşünce sonucunda keşf ve ilham yoluyla âyetlere verdikleri anlamları ifade eden işârî tefsirin temel amacı, okuyucunun söz konusu âyetten ibret almasıdır. Nitekim Karamânî de bu amacı taşımaktadır. O ele aldığı âyetlerin önce zâhirî, ardından da işârî tefsirine değinmektedir. İşârî tefsirde kendi düşüncesi yanında meşhur mutasavvıfların veya âriflerin sözlerine başvurmaktadır. Bu makaledeki amaç, Osmanlı müfessirlerinden Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinde âyetlere verdiği işârî anlamları tespit edip değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Karamânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Mutasavvıf, İşârî Tefsir.

Giriş

Tefsir usûlü ve tarihi ile ilgili yazdıklarıyla kendisine oldukça müracaat edilen Zehebî (ö. 1977), işârî tefsiri tasavvuf ehline zâhir olan gizli işaretler gereğince âyetleri zâhiri dışında te'vil etmek olarak tanımlar.¹ Bu genel tanımdan ilk bakışta, seyr-i sülûk yoluna giren her kimsenin/sûffînin işârî tefsir yapabileceği gibi hatalı bir anlam çıkarılabilir. Ama kanaatimize göre Zehebî, burada seyr-i sülûkte belli bir seviyeye gelmiş ve âlim olan tasavvuf ehline işaret eder. Nitekim kabul görmüş bir işârî tefsir böyle olmalıdır. Zira âyetin zâhirini bilip amel eden, sonrasında ise âyet hakkında derin düşünen ve bu düşünce sonucunda kalbine ilham gelerek âyeti te'vil eden kişi mutasavvıf müfessir olabilir. İşârî tefsir yapan âlimlerin geneli aynı zamanda ya mutasavvıftır ya da tasavvufla bağı olan kişilerdir. Nitekim araştırmamıza konu olan müfessir Karamânî de böyle bir âlimdir.

İşârî tefsirde müfessir dile getirdiklerinin âyetten kastedilenin tamamı olduğunu düşünmez; aksine o âyetin başka manalara da gelebileceğini ifade etmektedir. Âlimler sahih bir işârî tefsirin iki temel şartı taşıması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunlardan ilki, işârî tefsir Kur'ân nazımının zâhirine uygun olmalı; ikincisi ise işârî tefsire aykırı şer'î ve aklî bir delil bulunmamalıdır.² Şayet bir işârî tefsir bu şartları sağlamışsa âlimler tarafından kabul edilmiştir.³

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinden yıkılışına kadar halk arasında işârî tefsire rağbet artmıştır. Bu nedenle Osmanlı âlimleri tarafından işârî tefsir ölçüleri içerisinde değerlendirilebilecek birçok tefsir yazılmıştır.⁴ Bunlardan birisi de Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'nin tefsiridir.

1. Karamânî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Tasavvufî Yönü

Doğum tarihi bilinmeyen Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî⁵ Lârende'de (Karaman) dünyaya gelmiş, memleketinde başladığı tahsilini İstanbul'da tamamlayarak hocası Pîrî

¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *İlmü't-tefsir* (b.y: Dârü'l-Meârif, ts), 71.

² Zehebî, *İlmü't-tefsir*, 71; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir Tarihi*, çev. Aydın Temizer-Bünyamin Açıklan-Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 2/485.

³ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 347.

⁴ Yıldız, Mehmet, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur'ân'a İşârî Yaklaşımlar; Cemâl-i Halvetî Örneği" *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, ed. Mehmet Fatih Gökçek. (Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014), 543.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand, 2014), 2/259; Ziya Demir, *XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 157.

Paşazâde'den müderrislik icâzetnâmesini almıştır.⁶ Kaynaklara göre amelde Haneî mezhebine mensup müfessirin, ömrü boyunca farz namazlarını cemaatle kıldığı, ilmiyle âmil, takvalı ve fazilet sahibi bir zat olduğu belirtilmiştir. Hem zâhirî hem de bâtınî ilimleri topladığı belirtilen Karamânî, önce günlük 15 akçe maaşa kanaat getirerek haftanın birçok gününde Fatih Camii'nde tefsir ve hadis okutmuş, cuma günleri de İstanbul'daki Hırka-i Şerif Camii'nin yanında inşa edilen, ancak günümüzde mevcut olmayan Ahaveyn Mescidi'nde vaaz etmiştir. Bu sayede onun tefsirinin yanı sıra vaaz ve irşatlarından da pek çok insan istifade vermiştir.⁷ Bir süre sonra memleketi Karaman'a dönmüş, burada Halvetî şeyhi Şeyh Cemâlüddin Efendi'nin hizmetine girmiş, ondan hilafet almış ve insanları irşad etmeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra yalnızlığı tercih ederek kendisini ibadete, okumaya ve eser telif etmeye adanmış müellif, 971/1564 senesinde Karaman'da vefat etmiştir.⁸

Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye* adlı tabakâtına bir zeyl yazan ve eserinde 1558-1634 yılları arasında yaşamış şeyh, âlim ve şairlerin hâl tercümelerini anlatan Nev'îzâde Atâyî (ö. 1045/1635), Karamânî'nin Kur'ân ilimlerine vakıf büyük müfessirlerden sayıldığını ve tefsirinin çok kıymetli olduğunu ifade eder. Atâyî, Karamânî'ye tasavvufî meşrebi sorulduğunda "Halvetîyiz, rakkâs değiliz" diye cevap verdiğini nakleder.⁹

Karamânî'nin tefsirinin ismi konusunda her ne kadar farklı söylemler mevcutsa da *Keşfü'z-zünûn*'da *Tefsîru'l-Kur'ân*¹⁰ adında zikredilmesi tarafımızca esas ölçüt kabul edilmiştir. On bir ciltten oluşan bu eser, ilk bakışta gerek "قَوْلُهُ" gerek "قَالَ الرَّمُضَرِيُّ" gibi ifadeleriyle bir şerh görüntüsü verse de bu çıkarım doğru değildir. Zira hem Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) hem de ondan sonra gelen tabakât yazarları bu eserin müstakil bir tefsir olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹ Karamânî'nin Zemahşerî'yi (ö. 538/1144) ya da Beyzâvî'yi (ö. 685/1286) şerh etmenin dışında kelimelerin lügat manalarına, ihtikakına, belâgattaki konumlarına, kıraat vecihlerine, Kur'ân ilimlerine, itikadî-fıkhiî-tasavvufî konulara değinerek âyetleri tefsir etmesi onun özgün bir tefsir yazdığına delildir.

2. Tefsîru'l-Kur'ân

Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'ye ait olan *Tefsîru'l-Kur'ân*, tamamı henüz tahkik edilmemiş yazma bir tefsirdir. Mevcut nüshaları Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde,¹² Süleymaniye Kütüphanesi'nde¹³ ve Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi'nde¹⁴ bulunmaktadır.

Karamânî, telif ettiği *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinde Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe, tâbiîn ve etbâü't-tâbiînden gelen nakillere sıklıkla yer verir. Bu bakımdan onun tefsiri rivayet tefsirinin bütün şartlarını sağlar. Ancak tefsirde çeşitli görüş, ilim ve tartışmaları ele almasından hareketle eserin rivayetten ziyade dirayet yönü öne çıkan bir tefsir olduğu söylenebilir. Bu yüzden *Tefsîru'l-Kur'ân*'ın dirayet tefsir literatürüne ilave edilmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte müfessirin bir Halvetî şeyhi olması ve eserinde tasavvufî tefsirler yapması, *Tefsîru'l-Kur'ân*'ın işârî tefsir olarak da bilinebileceğine delildir.

İşârî tefsirden bahsederken kısaca tasavvuftan söz etmek yerinde olacaktır. Tasavvuf İslâm'daki manevî hayatın ve ahlâkî değerlerin adıdır. Tasavvuf hareketinin izleri Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe ve tâbiînin yaşantısında bulunmakla birlikte müstakil bir ilim

⁶ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, (İstanbul: Elma Basım ve Yayın, 2017), 337.

⁷ Demir, *XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri*, 157-158.

⁸ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 337.

⁹ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 337-338.

¹⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Muhammed Şerefüddin (Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsîl-'Arabî, 1941), 1/456.

¹¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/456; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 161; Mesut Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-" *Marife* 15/1 (Yaz 2015), 19.

¹² Eser Kılıç Ali Paşa nüshasının 477-492 numaralarında bulunmaktadır.

¹³ Eser Carullah nüshasının 109-117 numaralarında bulunmaktadır.

¹⁴ Eserin demirbaş numarası 21 Hk 338'dir.

hâlinde değildi. Nitekim fıkıh, hadis, tefsir ve kelâm gibi ilimler de sahâbe zamanında yoktu. Bunlar, hicri üçüncü asırda müstakil bir ilim hâline gelip bu konularda eserler telif edilmiştir. Bu bakımdan tasavvufu bidat kabul etmek son derece hatalıdır. Çünkü aynı husus diğer İslâmî ilimler için de iddia edilebilir.¹⁵ Öte yandan İslâm toplumu rûhî ve manevî değerlerinin büyük bir kısmını elde etmek için tasavvuf ilmine muhtaçtır. Zira bu ilim, İslâm dininin tazelik, canlılık ve heyecan ile gönüllerde yaşamasına vesiledir.¹⁶ Söz konusu heyecanı kendi gönlünde yaşayıp başka gönüllerin de yaşamasına vesile olan kişiler ise mutasavvıflardır. Mutasavvıflar yaşadıkları manevi hâller sonucu Kur'ân âyetlerinden birtakım manalar çıkarırlar. İlk anda akla gelmeyip, tefekkürle ve âyetin işaretinden kalbe doğan bu manalara işârî tefsir denir.¹⁷

Sûflerin kalbine gelen manaların tefsirde kabul edilip edilmemesi belli şartlara bağlıdır. İşârî tefsirin Kur'ân'ın nazmındaki zâhirî mana ile çelişmemesi, muradı ilâhînin sadece işârî manadan ibaret olduğunun iddia edilmemesi, âyetlerdeki gramer kurallarına riayet edilmesi, ilgili yorumların şerî bir delil ile desteklenerek herhangi bir şerî veya aklî bir çelişkiye imkân verilmemesi işârî tefsirin kabul şartları olarak belirtilmiştir. Bu şartları sağlamayan bir tefsir, mezmum ilimlerin arasına katılır ve dinde ne kaynak ne de irfan olarak kabul edilir.¹⁸ Bu nedenle işârî tefsirde en önemli ve esas madde Kur'ân'ın zâhirî anlamıyla çelişmemesidir.

İslâm tarihinin her döneminde adı anılan işârî tefsir, Osmanlı toplumunda özellikle Karamânî'nin de içinde yaşadığı yükselme devrinden yıkılışına kadar halk arasında revaç bulmuştur.¹⁹ Bu dönemde özellikle mutasavvıf âlimler rağbet görmüş ve halk onların tercih etmiştir.²⁰ Karamânî'nin bu âlimlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira eseri, onun zâhirî ve bâtınî ilimlerin pek çoğunu bildiğini gösterir. Karamânî'nin işârî tefsire bu kadar önem vermesinin sebebi gerek öğrencilerin gerek halkın böyle bir tefsirin varlığından haberdar olup ibret almalarını istemesidir. Nitekim işârî tefsire dair zikrettiği örnekler bu isteğini belli etmektedir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi *Tefsîru'l-Kur'ân*, sadece bir işârî tefsir değildir. Zira Karamânî âyetlerin önce zâhirî manalarından bahseder. Bu bağlamda öncelikle sûrenin ismini, Mekkî-Medenîliğini, âyet sayısını, âyetlerin münasebetini ve kısaca sûrenin içerdiği temel konuları ifade eder. Ardından ele aldığı âyetlerle bağlantılı olan Kur'ân ilimlerini, itikâdî ve fikhî meseleleri zikreder. Bütün bunları yaparken en başta Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabe veya tâbiînden gelen nakillere yer verir; sonrasında ise meşhur ve özellikle Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerine işaret eder. En sonunda da bütün bu zikredilenlerin ana fikri kabilinden âyetin kastının gönüllerde yer etmesini sağlamak amacıyla işârî tefsire değinir. Karamânî'nin tefsir yaparken uyguladığı metot istisnalar olmakla birlikte bu şekildedir. Konuyla ilgili olarak Karamânî'nin tefsir metodunun istisnalarından birisi her âyetin sonunda işârî tefsire değinmemesidir. Çoğunlukla âyetin tefsirinin bitiminde yer verdiği bu tefsir yorumları, bazen âyetin baş bazen de orta kısmında görülür. Bu yüzden *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Hakâiku't-Tefsîr* eseri gibi bütüncül bir işârî tefsir değildir.

Bir tefsirin işârî özelliği, müfessirin tasavvufa olan meyli, tefsirinde müracaat ettiği mutasavvıflar ve kullandığı cümleler gibi sebeplerle anlaşılmaktadır. *Tefsîru'l-Kur'ân* bu sebeplerin tamamını kendinde toplamaktadır. Zira müfessirin kendi cümlesi ile de sabit olan

¹⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı Selef/Kelam/Tasavvuf/Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 109.

¹⁶ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 148.

¹⁷ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 19.

¹⁸ Muhammed Abdul-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'İrfân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Fevzâ Ahmed Zemrelî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995), 2/68.

¹⁹ Abdulhamit Birşık, "Tefsir", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/287.

²⁰ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011), 1/114.

tasavvufa meyli âşikârdır. Öte yandan tefsirinde kullandığı işârî üslupla birçok mutasavvıfın sözlerinden de istifade etmektedir.

Karamânî'nin isimlerini zikrederek, çeşitli konularda görüşlerine yer verip atıfta bulunduğu meşhur mutasavvıflar Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896),²¹ Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908),²² Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909),²³ Ebû Bekr eş-Şiblî (ö. 334/946),²⁴ Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072),²⁵ İmam Gazzâlî (ö. 505/1111),²⁶ Cemâleddîn İshak el-Karamânî (ö. 933/1527) gibi zâtlardır.²⁷ Bu isimlerin dışında belli bir isim zikretmeden sadece âriflerin,²⁸ hakikat²⁹ ve işaret ehlinin³⁰ sözlerine de yer verir. Üstelik onun işârî tefsirinin büyük bölümünü bu sadette naklettikleri oluşturur. İsim vermeden ârifler veya ehl-i hakk diye nakillerde bulunmak yalnız Karamânî'de değil ondan önce ve sonraki birçok müfessirde de görülen bir durumdur.³¹ Ayrıca çok az olmakla birlikte müfessirin kendi ifadeleriyle³² de işârî tefsir yapması dikkate değerdir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da görüldüğü üzere Karamânî işârî tefsirin tarihini sahâbeye kadar vardırır. Bu kanaate bizi yönlendiren sebep müellifin Mâide sûresi üçüncü âyet hakkında zikrettikleridir. O Mâide sûresinin *وَأَتِمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي* "*Bugün dininizi kemâle erdirdim ve üzerinize olan nimetimi tamamladım*"³³ âyeti inince Hz. Ömer'in bu âyetten artık dinde eksik bir şeyin kalmadığını anladığı için ağladığından bahseder. Nitekim bu âyetin inmesinden yaklaşık seksen iki gün sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat etmiştir.³⁴

Hz. Ömer'in söz konusu âyet hakkında yaptığı yorumun zâhir olmadığı açıktır. Onun kalbinde âyetin zâhirî anlamına ek olarak bir diğer mana da ortaya çıkar. Bu mana onun gönlüne düşen işaretten başka bir şey değildir ve bu işaretin ön görülüp açığa çıkartılması ise işârî tefsirdir. Karamânî'nin bu örneği eserinde zikretmesinin sebebi işârî tefsirin sahâbe tarafından da yapıldığını göstererek geçerliliğini kanıtlamaktır. Zira sahâbenin yaptığı bir amel sonraki nesiller için büyük bir örnek teşkil etmesinin yanı sıra vazgeçilmez bir kaynaktır.

2.1. *Tefsîru'l-Kur'ân*'dan İşârî Tefsir Örnekleri

Osmanlı müfessirlerinden Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinde zikrettiği tefsirlerde dikkat çekici en önemli husus âyetteki harflere veya âyetin tamamına yönelik değindiği işârî yorumlardır.

2.1.1. Harflerle İlgili Tefsirler

Karamânî, Kur'ân'daki bazı harflerin derin manalar taşıdığını düşünür ve bu manalara ibret alınması amacıyla işaret eder. Ayrıca bu konudaki mutasavvıfların sözlerine de yer verir.

Müfessir, Bakara sûresinin ilk âyeti olan *الْأ* deki "*Elif*"i tefsir ederken şunları söyler: Elif, kendisinde istivâyı (*harflere hâkimiyet*) ve intisâbı (*harflerin kendisine olan biatı*) barındıran mahreç harfidir. *Diğer harfler ona bitişirken; o hiçbir harfe bitişmez.* O noktalardan ve

²¹ Ahmed b. Mahmud el-Asam el-Karamânî el-Lârendî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Nüshası, 109), 50b.

²² Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 50b.

²³ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 113), 174b.

²⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 50b.

²⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 111), 53a.

²⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 107a.

²⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 212a. Bu zat, Karamânî'nin şeyhidir. Bkz. Demir, *XIII.-XVI.y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri*, 158.

²⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 103b.

²⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 47b.

³⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 111), 26b.

³¹ Vehbi Karakaş, "Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî*'sinde İşârî Tefsir", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/2 (Temmuz-Aralık 2013), 185.

³² Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 47b.

³³ el-Mâide 5/3.

³⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 111), 24b.

harekelerden arınmış, mekânlara ihtiyaç duymayan bir harftir. Eğer bir kul da elif gibi sâbık/öncü olmak isterse hem dışında hem de içinde istikamet üzere olsun. İnsanlardan uzak durup, *dünyalık* mekânlardan yüz çevirerek Allah'a yönelsin.³⁵ Burada zikredilenler Karamânî'nin tasavvufu olan bağlantısını göstermeye kâfidir. Zira kullanmış olduğu istivâ, intisap, tecerrüt, tebettül³⁶ gibi kavramlar tasavvufun terimlerindenidir.³⁷ Öte yandan müfessir harflerde bulunan hareke ve nokta gibi işaretleri dünyalık işlere benzetmekte ve bunlardan ne kadar uzak kalınırsa Allah'a yönelmenin de o kadar artacağını vurgulamaktadır. O elif harfini bütün harflerin efendisi ve öncüsü olarak kabul etmektedir. İnsanın da tıpkı elif gibi malayani işlerden ve dünyaya onu meylettirecek kişilerden uzak durması gerektiğini ifade etmektedir. Bunu yaptığı müddetçe insanın Allah'a daha çok yaklaşacağını ve öncü kullardan olacağını bildirmektedir. Müfessirin elif harfi ile ilgili bu açıklamaları tasavvufun bir başka terimi olan riyâzet³⁸ ile de doğru orantılıdır.

Müfessir, Meryem sûresinin ilk âyetinde³⁹ geçen hurûf-u mukattaayî âriflerin sözleriyle açıklamaktadır. Buna göre ك (kâf), kitâbet manasında Allah'ın rahmetini ve merhametini kendi nefesine yazmasına, ه (hâ), hidayet manasında müminlerin Allah'ı bilerek hidayete ermesine, ي (yâ), yûsr (kolaylık) manasında zorluktan sonra kolaylık nimetine, ع ('ayn), ilim manasında Allah'ın yarattıklarının gizli-açık, az-çok her hallerini bilmesine, ص (sâd), ise sâdık manasında Allah'ın vaadine sâdık olmasına işaret etmektedir.⁴⁰

Hurûf-u mukattaa ile başlayan sûrelerden biri olan Tâhâ sûresinin başında geçen طه kelimesinin Zemahşerî'den (ö. 538/1144) nakille Yemen dilinde "Ey adam!" anlamına geldiğini⁴¹ söyleyen Karamânî, müfessirlerin çoğunun bu görüşü kabul ettiğini ayrıca "Ey adam!" ile hitap edilenin Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğu konusunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını ifade eder.⁴² O halde müfessire göre Tâhâ ile kastedilen Hz. Peygamber'dir (s.a.s.).

Karamânî, Yâsîn suresinin başındaki يس harfleri hakkında ise şu ifadelere yer verir: Abdullah b. Abbâs'tan nakledildiğine göre يس Tay lehçesinde "Ey insan!" anlamına gelir. Ayrıca Muhammed b. Hanefiyye'den gelen bir rivayete göre bu ifade ile Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitap edilmiş ve "Yâ Muhammed!" anlamındadır.⁴³ Câfer es-Sâdık (ö. 148/765) da bu harflerle Hz. Peygamber'in kastedildiğini söyleyerek bunun "Yâ Seyyid!" manasına geldiğini ifade eder.⁴⁴ Kanaatimizce Karamânî'nin bu nakillere yer vermesinin sebebi, Yâsîn harfleri ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kastedildiğine işaret etmesidir. Ayrıca o bütün bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah Kur'ân'da benim ismimi yedi kere zikretti: Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsîn, Müzzemmil, Müddessir ve Abdullah"⁴⁵ şeklindeki hadisini de delil olarak

³⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 50a.

³⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 50a.

³⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, ts.), 281, 514.

³⁸ Nefsin beden ve dünyaya yönelik arzularını kırmak, bunları etkisizleştirerek nefsi aklın ve dinin tespit ettiği sınırlar içinde tutmaya riyâzet denir. Süleyman Uludağ, "Riyâzet", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/143.

³⁹ "كهيعص" Meryem 19/1.

⁴⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 112), 252a.

⁴¹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidî't-tenzîli ve uyûnî'l-ekâvili fi vucûhî'te'vîl*, thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed (Kahire: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 4/64.

⁴² Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 113), 84a.

⁴³ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 115), 278b.

⁴⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 115), 279a.

⁴⁵ Bu hadis kütüb-i tisa'da geçmemektedir. Mâverdî (ö. 450/1058) tefsirinde bu hadisin Hz. Ali'den nakledildiğini ifade etse de Kurtubî (ö. 671/1273) sahih olmadığını dile getirmektedir. Bkz. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l'Uyûn*, thk. Abdulkasûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, ts.) 5/5; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferhel-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 17/409.

getirmektedir.⁴⁶ Müellifin isnadın sahihliğine bakmaksızın rivayetlere yer vermesi, onun daha ziyade anlama odaklandığını göstermektedir.

Karamânî ح harfleri ile başlayan sûrelerden biri olan Fussilet sûresinin ilk âyetini tefsir ederken işaret ehli dediği mutasavvıfların görüşlerine yer verir. Buna göre hâ ve mîm üç manaya gelir. İlki, bu ifade “İşte bu kitap habîb-i a’zam’dan mahbûb-u a’zam’ına indirilen bir kitaptır” manasına gelerek kitabı gönderen ile kendisine kitap gönderilen zâtın büyüklüğüne işaret eder. İkincisi, bu harflerin kasem ifade ettiği ve “Şerefime ve zatıma yemin olsun ki bu kitap rahmet ve ikramla sana ve ümmetine indirilmiştir” manasını taşıdığı belirtilir. Üçüncüsü ise bu harflerin Allah’ın olan ve olacak her şeyi Levh-i mahfûz’da yazdığını ifade ettiği söylenir. Bazı âlimlere göre ise hâ hikmeti, mîm ise minneti ifade eder. Buna göre Allah kullarına hikmetleri indirerek onlara ihsanda bulunur.⁴⁷

Kâf sûresinin hurûf-u mukattaa ile başlayan “Kâf”⁴⁸ âyetinin manası konusunda da çeşitli görüşlere yer veren Karamânî, son olarak kâf âyetinin kâf ile başlayan ya da içinde kâf harfi olan kelimelerin manasına işaret ettiğini belirtir. Zira bu sûreyi tefsir ederken en başta âlimlerin çoğunun alfabe harflerinin tek başına da kendileri ile oluşturulan sözcüklere yönelik manalar taşıdığına dair görüş birliğinde olduklarını ifade eder.⁴⁹ Ayrıca bununla ilgili olarak Muhammed b. Ka’b’ın (ö. 108/726) kâf’ın Kadîm, Kâdir, Kâhir, Karîb, Kâbid gibi Allah’ın kâf harfiyle başlayan isimlerine işaret ettiğini dair görüşünü nakleder.⁵⁰

Karamânî, Allah’ın kullarına hitap şekillerini inceleyen Kur’ân ilimlerinden hitâbü’l-Kur’ân ilminin⁵¹ kapsamında irdelenen harflerin manası konusunda meşhur ulûm’l-Kur’ân eserleri müelliflerinden farklı görüş nakletmektedir. Bu farklı görüşler, kuşkusuz Karamânî’nin tasavvufa olan meylinen kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda onun söz konusu harflerin bazısına verdiği anlamları şu şekilde serdedebiliriz:

يا أَيُّهَا النَّاسُ *Ey insanlar*⁵² âyetindeki يا kudreti ifade eden nidadır, أَيُّ yaratılan varlıklara işaret eder. ها ise mâsiyetten/günahlardan kaçınılmasını hatırlatan harftir.⁵³

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ *Ey Nebi* âyetindeki يا rahmeti ve merhameti ifade eden nidadır. أَيُّ peygamberlik görevine işaret eder. ها ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şefaatine bir hatırlatmadır.⁵⁴

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا *Ey iman edenler* âyetindeki يا yakınlığı ifade eden nidadır. أَيُّ müminlerin bağışlanmasına işaret eder. ها ise müminlerin gaflette olmamaları için bir uyarıdır.⁵⁵

يا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ *Ey kâfirler* âyetindeki يا lanete uğramayı ifade eder. أَيُّ kâfirlerin helâk olmalarına işaretettir. ها ise kâfirlere karşı delil getiren bir harftir.⁵⁶

Müfessir Karamânî, tefsirinde harfleri tek tek açıklamaktan ziyade onların sayısına da dikkat çekmektedir. Yani bir âyette bulunan cümle kaç harften oluşur ve bu sayı ile cümlenin irtibatı nedir ve sayı ile ne kastedilir gibi sorular hakkında bazı işârî manalara yer vermektedir. Bu bağlamda Fâtiha sûresinin başında geçen الحمد لله “Bütün hamdler Allah’a mahsustur”⁵⁷ cümlesindeki harflerin adedinin sekiz olduğunu ve cennetin de sekiz kapısı

⁴⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 115), 278b-279a.

⁴⁷ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 116), 44a.

⁴⁸ el-Kâf 50/1.

⁴⁹ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 117), 113b.

⁵⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 117), 114a.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâtîl-Kur'âniyye, (ts.), 4/1494.

⁵² Karamânî, Bakara sûresinin *Ey insanlar* diye başlayan 21. âyetini tefsir ederken Kur'ân'da “Ey” ile başlayan çeşitli hitaplara değinmiştir. Ancak ilgili âyetlerin sadece hitap ile muhatabını zikrettiği için burada âyet numaralarını vermedik. Bkz. Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 139a-b.

⁵³ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 139a.

⁵⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 139a.

⁵⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 139b.

⁵⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 139b.

⁵⁷ el-Fâtiha 1/2.

bulunduğunu; o hâlde temiz bir kalple bu zikri söyleyen kimsenin cennetin sekiz kapısından gireceğini⁵⁸ ifade eden müfessir, söz konusu yorumuyla bu zikrin önemine dikkat çekmek istemekte, tıpkı namaz gibi Allah'a hamd etmenin de cennetin anahtarı olduğunu îmâ etmektedir.

2.1.2. Âyetlerin Bütünüyle İlgili Tefsirler

Karamânî bütün Kur'ân'ın özeti olduğunu belirttiği Fâtiha sûresi hakkında birçok işârî tefsire değinmektedir. Onun dile getirdiği yorumlardan bir kısmı şu şekildedir: *الْحَمْدُ لِلَّهِ* "Bütün hamdler Allah'a mahsustur"⁵⁹ cümlesi Allah'ın zâtının varlığına, birliğine ve O'nun kemâl sıfatlarla vasfedilmesine, رَبِّ الْعَالَمِينَ "Âlemlerin Rabbi" bütün varlıkların başlangıcı olduğuna, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ "Din gününün sahibi"⁶⁰ âhirete, Allah'a hamd ederek salih amel işleyenlerin mükâfatla; Allah'tan yüz çevirip kusur işleyenlerin ise azapla vad edildiğine, وَإِلَّاكَ نَسْتَعِينُ "Ancak senden yardım dileriz"⁶¹ cümlesi ihlâslı kulların Allah'tan yardım istemeleri gerektiğine, إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "Bizi dosdoğru yola ilet"⁶² cümlesi ise ihlâslı kulların yanlış yollardan sakınarak her zaman terakkî talep etmeleri gerektiğine işaret etmektedir.⁶³

Bakara sûresinin فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ "Onların kalplerinde bir hastalık vardır"⁶⁴ âyetindeki kalbin hastalığını İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu 'ulûmid'd-dîn* adlı eserinden istifade ederek tefsir eder.⁶⁵ Buna göre;

Her uzuv, kendine has olan bir fiili yapmak üzere yaratılmıştır. O hâlde bir uzvun hastalığı yaratıldığı fiili yapmasına engel olan bir şeyin meydana gelmesiyle ortaya çıkar. Meselâ ellerin hastalığı tutamamak; gözlerin hastalığı görememektir. Kalbin hastalığı da tıpkı diğer uzuvlar gibi yaratılmasına sebep olan fiili yapamama hâlidir. Kalbin fiilleri ise ilim, hikmet, marifet, Allah sevgisi, Allah'a ibadet etmek, O'nu zikretmekten lezzet duymak gibi fiillerdir. Her uzvun bir faydası vardır; kalbin faydası da hikmet ve marifettir. İnsanı hayvandan ayırt eden en önemli şey eşyanın hakikatini ve onu yaratan Allah Teâlâ'yı bilmesidir. Eğer insan her şeyi bilir ama Allah'ı bilmezse sanki hiçbir şeyi bilmiyormuş gibidir. Bilmenin (marifetin) alâmeti ise muhabbetir. Kim Allah'ı bilirse Allah'a muhabbet duyar. Muhabbetin alâmeti ise dünyayı ve dünya dışında sevilen şeyleri Allah'a tercih etmemektir. Kimde Allah'tan daha sevgili bir şey bulunursa onun kalbi hastadır.⁶⁶

Müfessir فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا "Allah'a ortaklar koşmayın"⁶⁷ âyetindeki ortakların ne olduğu konusunda ilk sûfilerden olan Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/986) işârî tefsirine değinmektedir. Ona göre bu âyet ile kastedilen "Allah'ın zıtlarını/karşıtlarını ona ortak koşmayın. Allah'ın en büyük zıddı/karşıtı ise kötülüğü çokça emreden nefis-i emmâredir."⁶⁸

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُذْبَحُوا بَقَرَةً "Muhakkak ki Allah size bir sığır kurban etmenizi emreder"⁶⁹ âyetinin zâhirî tefsirini bitiren Karamânî, "Bu âyette şuna da işaret vardır"⁷⁰ diyerek âyetin işârî tefsirine geçmektedir. Ona göre Allah Teâlâ bu âyetle insanların hayvânî nefislerini kurban

⁵⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 26a.

⁵⁹ el-Fâtiha 1/2.

⁶⁰ el-Fâtiha 1/4.

⁶¹ el-Fâtiha 1/5.

⁶² el-Fâtiha 1/6.

⁶³ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 47b.

⁶⁴ el-Bakara 2/10.

⁶⁵ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 107a.

⁶⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, thk. Ebû'l-Fazl Abdurrahîm b. el-Hüseyn (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982), 3/62.

⁶⁷ el-Bakara 2/22.

⁶⁸ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 150b.

⁶⁹ el-Bakara 2/67.

⁷⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 249a.

etmelerini ister. Çünkü nefsin kurban edilmesinde kalbin ve ruhun hayatı vardır. O kurban edilirse ancak ruh hayat bulabilir. Bu ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Biz en küçük cihattan en büyük cihada dönüyoruz"⁷¹ diye işaret ettiği nefisle mücadeledir. Buna göre nefisle mücadele etmek ve onu yenmeye çalışmak Allah katında en büyük cihattır.⁷² Bu bağlamda Karamânî bir sonraki *inektir*"⁷³ âyetinde de nefis özelinde işârî tefsire devam etmektedir. O, *حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً، "O ne genç ne de yaşlı bir sığırdır. Bunların arasında bir inektir"*⁷⁴ âyetini ve "Tasavvuf kırktan sonradır"⁷⁵ sözünü delil kullanarak âyette nefsin kurban edilmesinin ne çok genç ne de çok yaşlılık zamanında doğru olacağına işaret etmektedir. Bu durumda nefis ne sarhoş olan gençlik ne de güçten düşen yaşlılık zamanında değil bunların arasında aklın tam kemâle erdiği bir zamanda kurban edilmelidir. O, nefsin kurban edilmesi gereken yaşın kırk olduğuna işaret etmektedir. Ona göre bu yaş hem bedeninin hem de zihninin tam müsait olduğu yaştır.⁷⁶

Karamânî *"Rabbim söyle buyuruyor: O rengi bakanlara sürür veren sapsarı bir sığırdır"*⁷⁷ âyetinin işârî tefsirinde ise sarı renge ve sürür kelimesine dikkat çekmiştir. O âyette geçen sarı renkten kastedilenin müşâhede talebinde bulunan riyâzet ehlinin yüzlerindeki sarılık olduğunu ifade etmiştir. Karamânî bu tefsirine şöyle devam eder: "Bu öyle bir sarılıktır ki süslü bir sarılıktır, kötü ve içinde kusur olan bir sarılık değildir. Ayrıca o bakanlara sürür verir. *سَيَمَاهُمْ فِي وَجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ "Onların nişâneleri secde izinden dolayı yüzlerindedir"*⁷⁸ âyeti de buna işaret eder. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) 'Allah'ın veli kulları öyle insanlardır ki görüldüklerinde Allah'ı hatırlatır'⁷⁹ sözü de bunu destekler". Karamânî, nefsin kurban eden zâtların yüzlerinde insanların gözüne güzel görünen bir rengin belirdiğine ve bunun yalnız Allah tarafından verildiğine işaret etmiştir. Zikredilenlerden anlaşıldığı üzere Karamânî'ye göre bu âyet, nefsin Allah için kurban edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Karamânî, nefsi hayvana benzeterек onun yemek, içmek, uyumak gibi dünyasını ilgilendiren şeylerle anılmaktan sakınması; dolayısıyla bu tarz işlerden olabildiğince arınıp Allah'a yaklaşması gerektiğinden bahsetmiştir.⁸⁰

Mefâtihu'l-gayb âyeti⁸¹ olarak bilinen Lokmân sûresinin 34. âyetinin sonunda geçen Allah'ın Alîm ve Habîr⁸² isimlerinin işârî tefsiri hakkında Karamânî mutasavvıfların görüşlerine yer vermektedir. O irfan sahibi âlimlerin Allah'ın Alîm ismini şu şekilde tefsir ettiklerini belirtmektedir: Allah'ın ilimleri üçtür: Biri âm yani genel, biri de hâs yani özel ilimdir, biri de hâssü'l-hâs yani en has ve en özel olan ilimdir. Genel ilimler şeriatle ilgili ilimlerdir. Hâs ilim hakikat ilmidir. Hâssü'l-hâs olan ilim ise sır ilmidir ki bu da gayble ilgili olan ilimlerdir. *"O gaybı bilendir. Rız olduğu elçi hariç hiç kimseye gaybını bildirmez"*⁸³ âyetinden dolayı sadece peygamberlerin, velilerin ve meleklerin muttali olduğu ilimler gayb

⁷¹ Beyhakî (ö. 458/1066) bu hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Dârü'l-Cinân, 1987), 165, (No. 374).

⁷² Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 249a.

⁷³ el-Bakara 2/68.

⁷⁴ el-Ahkâf 46/15.

⁷⁵ Kanaatimizce Karamânî burada tasavvuf yoluna girmeye niyetlenenin kırk gün halvette kalmasını kasteder. Zira ona göre kırk günü tamamlayan kimse yoluna devam edebilir.

⁷⁶ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 249a.

⁷⁷ el-Bakara 2/69.

⁷⁸ el-Fetih 48/29.

⁷⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011), 4/371; Hadisin diğer rivayetleri için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1998), "Zühd", 4 (No. 4119).

⁸⁰ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 109), 2°1a.

⁸¹ *"Kıyametin bilgisi sadece Allah katındadır. O yağmuru yağdırır ve rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberi vardır".* (Lokmân 31/34).

⁸² Lokmân 31/34.

⁸³ Cin 72/26-27.

ilimlerinden biridir. Gayb ilimlerinden birisi de vardır ki bunlar sadece Allah'ın kendine has kıldığı ilimlerdir. Bu ilimlere ne mukarreb (Allah'ın huzuruna çok yakın) bir melek ne bir Nebî ne de bir Resul vâkıf olabilir. İşte bu ilim mefâtihi'l-gaybtır. Bunları yalnız Allah bilir. Müfesssir, bu konuda yine Lokmân sûresinin 34. âyetine işaret ederek kıyametin, yağmurun, anne karnında olan bebeğin bilgisini ve yarın kimin ne kazanacağını ve nerede öleceğini sadece Allah'ın bildiğini belirtmektedir.⁸⁴ Bize göre de bu âyetteki durum ve olayların bilgisi her ne kadar teknoloji veya herhangi bir metafiziksel bulgular ile tahmin edilse de bu bilgiler kesin bir kanaat taşımamaktadır. O hâlde bu âyet Allah'ın ilminin her türlü ilim ve bilgiden üstün olduğunu gösteren en önemli âyetlerden biridir.

Sonuç

Allah Teâlâ birçok âyetinde kullarını âyetleri üzerine düşünmeye davet eder. Bundan dolayı irfan sahibi âlimler tarafından âyetlerin keşf ve ilham yoluyla tefsir edilmesi manasına gelen işârî tefsir varlığını çok eskilere dayandırır. Nitekim bu tefsirin ilk örnekleri, sahabe zamanında karşımıza çıkar. Ancak İslâmiyet'in ilk dönemlerine kadar uzanan bu tefsirin kabul edilmesinin en önemli şartı âyetin zâhirî manasına aykırı olmamasıdır. Derin düşünmenin sonucunda ortaya çıktığı ileri sürülen işârî tefsir, kulların âyetlerden ibret almalarını ve bu bağlamda da Allah'a olan bağlılıklarının artmasını amaçlar. Bunların yanı sıra zâhirî tefsirin kulun aklına, işârî tefsirin ise gönlüne tesir ettiği belirtilir. O hâlde birçok mutasavvıf âlimi bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde işârî tefsirin olmaması düşünülemez. Bu tefsirlerden biri de Karaman'da dünyaya gelip ilim tahsilini İstanbul'da tamamlayarak hem müderris hem de mutasavvıf bir âlim olan Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eseridir. Karamânî, eserinde âyetlerin zâhirî tefsirini verdikten sonra işârî tefsirlerine değinerek âyetlerin anlamları üzerine düşünülmesini, ibret alınmasını ve tasavvufa göre amel edilmesi gerektiğini söyler.

Karamânî'nin işârî tefsiri, başvurduğu kaynaklar açısından üç bölümde değerlendirilebilir. Bunlardan biri âyetleri isim belirterek ilk sûfler başta olmak üzere meşhur mutasavvıfların sözleriyle tefsiri, diğeri isim belirtmeden ârif ve hakikat ehli dediği kimselerin sözleriyle tefsiri ve son olarak kendi düşünceleriyle tefsiridir. Bu bağlamda onun tefsirinde işârî yorumlara oldukça sık rastlanır. Öte yandan araştırma sonucunda onun işârî tefsirlerinde dinin temel konularına ters düşen herhangi bir yorumun olmadığını söyleyebiliriz. Ancak onun bu tefsirinin isnad konusunda zayıf olduğunu belirtmek gerekir. Zira Karamânî, bazen rivâyeti, râvîden daha çok önemser. Bunun sebebi, okuyucunun isnaddan ziyâde asıl manaya odaklanmasını sağlamaktır. İsnada dikkat etmemesi eleştiriye açık olsa da bu durum yalnız Karamânî'de görülen bir mesele değildir. Neticede işârî tefsir yazan müelliflerin büyük bir bölümü, manaya önem vermelerinden dolayı isnadı geri plânda tutarlar.

Kaynakça

- Atâyî, Nev'îzâde. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*. 2 Cilt. İstanbul: Elma Basım ve Yayın, 2017.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *ez-Zühedü'l-kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Dârü'l-Cinân, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. sad. Adbulaziz Hatip. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Birişık, Abdulhamit. "Tefsir". *DİA*. 40/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh: Muhammed Şerefüddin. 2 Cilt. Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.
- Demir, Ziya. *XIII.-XVI. Y.Y. Arası Osmanlı Müfesssirleri ve Tefsir Çalışmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

⁸⁴ Karamânî, *Tefsîr* (Carullah, 114), 505a.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. thk. Ebû'l-Fazl Abdurrahîm b. el-Hüseyin. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbni Mâce*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1998.
- Karakaş, Vehbi. "Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî*'sinde İşârî Tefsir". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Temmuz-Aralık 2013), 173-188.
- Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asam. *Tefsîru'l-Karamânî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Nüshası, 109-117 Numaralar.
- Kaya, Mesut. "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*. 15/1 (2015), 9-31.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l 'Uyûn*. thk. Abdumaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mennâu'l-Kattân. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış". *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*. 1/91-160. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Düşüncesinin Yapısı Selef/Kelam/Tasavvuf/Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "Riyâzet". *DİA*. 35/143-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, ts.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2011.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye. 7 Cilt. ts.
- Yıldız, Mehmet. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur'ân'a İşârî Yaklaşımlar; Cemâl-i Halvetî Örneği". *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*. ed. Mehmet Fatih Gökçek. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 536-545. 2014.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *'İlmü't-tefsîr*. b.y: Dârü'l-Meârif, ts.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir Tarihi*, çev. Aydın Temizer-Bünyamin Açıkalın-Halil Aldemir. 3 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîli ve uyûni'l-ekâvili fî vucâhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zürkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Feyyâz Ahmed Zemrali. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.